

PETŐFI A KÖLTŐ ÉS AZ EMBER.¹

Egy gyermek ül a tengerparton, kezében egy kagylóval. Arra jár szent Ágoston és azt kérdezi tőle: «Mit csinálsz itt, kis fiam?» «Kimerítem — így felelt a gyermek — ezzel a kagylóval a tengert.» Ez a jelenet ötlött eszembe most, mikor tudományom kicsi kagylóját bele kell merítenem Petőfi költészetének végtelen és mély tengerébe. Egypár szóval kimerítően méltatni Petőfit, egy rövid félíven feltárni életének és költészetének minden szépségét — valóban kárba veszett remény, meddő vállalkozás, akárcsak szent Ágoston gyermekéé.

Mint aki földalatti barlangok éjsötétjéből hirtelen a napvilágra kerül: káprázik a szemünk, ha a mindennapi élet prózájából Petőfi varázskörébe lépünk. S ha szemünk már megszokta a fényt, mit csodáljunk és dicsőítsünk először? Talán azt a földi pályát, amelyet ez a páratlan szellem megfutott, s amelynél kalandosabb, regényesebb költőnek nem jutott osztályrészül? Csakugyan, Petőfinek, az embernek, sorsa megszegyeníti a legmerészebb fantáziát. Ma kóbor deák, holnap zöldhajtókás, sárgapitykés közlegény, majd vándorszínész, azután csavargó, aki éhezve, dideregve rója végig az országot, és egyszerre fölbukkan Pesten, mint az ország legnagyobb költője; csakhamar egy ünnepezt szépség boldog férje lesz, majd az ifjúság vezére, a szabadságharc előkészítője, s lángrollobbanása után annak hőse, végül áldozata. Nem mesébe való mindez? S nem övezi-e a mese varázsa halálát, mikor — mint Romulus vagy Álmos, vagy a kelta mondanak Artus királya — észrevétlenül, nyomtalanul eltűnt az emberek szeme elől, s a magyar nép, nem tudván belenyugodni elvesztésének gondolatába, mítoszokat font köréje s legendák hőségé avatta?

De talán még csodálatosabb Petőfi lelkének kibontakozása. Két irányban is csoda az, ami Petőfi lelkében történt. Egy iskolahagyott deák, megjárva az élet nyomorúságainak iskoláját, onnan megtisztult lélekkel, a szenvedések viharában megedzett karakterrel kerül ki, büszkén, öntudatosan, mint egy fejedelem, s olyan műveltséggel, mint kevesen kortársai közül. Sőt más

¹ Bevezető egy angol nyelvű Petőfi-kiadás elé.

is történt Petőfivel. Szláv eredetű családból származott,¹ és mégis, a magyar föld, a magyar levegő, a magyar környezet átalakító hatása alatt, nemcsak teljesen magyar lett, sőt a magyarság egyik legerőteljesebb, legtipikusabb kifejezőjévé, hanem szláv eredetének minden bélyegét elvesztette, úgyhogy nincs jellemében és költészetében egy vonás, nincs egy nyom, még a leghalványabb sem, amely ne volna gyökeresen magyar.

A legnagyobb csoda mégis, az, amelyet döbbenve szemlél a törpe emberi értelem: Petőfi költészete. Három kötet vers,² egyik megkapóbb, gyönyörűbb, mint a másik, s mindegyik más, tárgyban és szellemben, hangban és formában szinte beláthatatlan gazdagság: lágy szerelmi dalok és riasztó harci kúrthang, a játszi tréfa és filozófiai mélység, az elragadtatás gyönyörűsége és a fájdalom keserve, az elégia csöndes mélézása és a dithyramb mennydörgésszerű fensége olvad össze költészetében gyönyörű harmóniába. Nincs költő, nem a magyar irodalomban, de a világirodalomban sem, aki az érzelmek olyan gazdag skáláján játszott volna, mint Petőfi, s nincs lírikus, aki olyan művészi hangokat csalt volna ki a legnemesebb hangszerből, az emberi szívből. S ez a költő, akire egy kiváló német esztétikus, Hermann Grimm, a világirodalom öt legnagyobb költői lángelméje közé sorozott, világgraszoló remekeit hét év alatt írta, 1842-től 1849-ig, s 26 éves korában halt meg, sokkal ifjabbán, mint bárki a világ nagy költői szellemei közül. Nem megfejthetetlen misztériuma-e ez az emberiség sorsát intéző felsőbb hatalomnak? Hogyan tudott ennyi kincs egy lélekbe gyűlni, s onnan ily hihetetlenül rövid idő alatt szétáradni egy országra — nem, az egész világra! Az Úr útjai végérejárhatatlanok: adjunk neki hálát, hogy ezzel a költői lángelmével a magyarságot ajándékozta meg.

Lángelme! Hányszor és milyen könnyen kerül ajkunkra ez a szó, s nem gondoljuk meg, milyen nagy szót ejtünk ki, a legnagyobbat az emberi nyelv kincstárában. Az emberiség fejlődését két hatalmas erő szabályozza, egy konzerváló és egy reformáló. Amannak köszöni az emberiség, hogy él, hogy a mult munkáját, értékeit, eredményeit megőrizve, biztosítja további fennmaradását; emennek köszöni, hogy fejlődik, hogy új eszmékhez jut, s új eredményekkel magasabbra emelkedik. A konzerválás az átlag-ember és a tehetség érdeme, a reformálás a zsenié. Így van ez a köztéletben és a költészetben egyaránt. Az átlag költő, de még a tehetség is, a meglévő keretek

¹ Családja azonban már 1667-ben magyar nemességet nyert (Petőfi negyedik öse, Márton kapta) s atyja, tudjuk, öntudatos magyar volt: 57 éves korában önként kardot kötött s részt vett az 1848/49-i magyar szabadságharcban.

² Havas Adolf nagy kritikai kiadásában. Versei életében kilenc kötetben ill. füzetben jelentek meg, 1844-től, 1849-ig.

között *alkot*, a költői lángelme kiterjeszti, vagy épen szétrepeszt a kereteket és szabadon *teremt* — amint Csokonai írja: a semmiből világokat. Az ilyen költőnek kibélyegző jellemvonása az újszerűség, művei nem fokozatilag különböznek a többiétől, hanem minőségileg — egészen mások, amazokéival összemérhetetlenek.

Az eszmék láncolatán szeretnék most egy fokkal mélyebbre ereszkedni s feleletet keresni arra a kérdésre, mi adta Petőfinek ezt a csodálatos erőt? Keresem a magyarázatot, az érzékelhető jelenség mögött az érzékfölötti lényegét. Hiú törekvés, akár a természetbölcselő, aki a villamosság vagy a fény mibenlétét akarja felderíteni. Az emberi értelem itt visszadöbben a maga végetségének érzetében: az «ignoramus» sziklafala mered eléje. Meg kell elégednünk a tényekkel, azzal, amit a lángelme megmutat önmagából — ne fürkésszük, ami mögötte van. Mégis talán megkísérelhetjük megjelölni Petőfi egyéniségének azokat a vonásait, amelyek nagyságának alapjául szolgálnak, amelyekből költészetének újszerűsége kisarjad. Nem a lángelméjét akarom emberi alapjaira visszavezetni, nem magasabbrendű rúgók működését próbálom nyomozni — hiszen épen ekkor vállalkoznék lehetetlenre, a természetfölötti feszegetésére — hanem a költő és ember közé szeretnék hidat verni: azoknak a lelki erőknél működését, kívánnám meglesni, amelyek eredménye Petőfi költészetének csodálatos nagyszerűsége és újszerűsége.

Állapítsuk meg mindenekelőtt magát a tényt. Petőfi jelentősége, nagysága abban áll, hogy nála és általa a magyar költészet egészen mássá lett, mint fellépése előtt volt: Petőfi egyfelől kitágította a költészet határait és olyan területeket hódított számára, amelyekre addig magyar költő nem mert elkalandozni, másfelől a költészetben közkeletű érzéseket és indítékokat másként értékesítette, mint elődei, és új szellemet, új felfogást, új hangot, új formát vitt bele a magyar költészetbe — szóval nemcsak nagyobb, hanem új, addig ismeretlen szépségeket. Petőfi mint valami új centrális égítést, kizökkentette pályájából és új irányba lendítette az egész magyar költészetet.

Ez a tény. És most keressük az okokat, mi idézte elő ezt a nagyszerű, váratlan fordulatot. A legelső, ami szemünkbe ötlik, Petőfi költészetének őszintesége, és ami vele jár, közvetlensége. Őszinteség nélkül nincs igazi költészet, de Petőfi őszintesége egészen más, mint akármelyik őt megelőzőt költőt, p. o. Berzsenyié vagy Vörösmartyé. Azok mintegy negative voltak őszinték; amit megénekeltek, azt valóban átéreztek és átélték, de nem minden érzést énekeltek meg, amely átsuhant a lelkükön, nem minden élményüket értékesítették költészetükben. Válogattak közöttük, csak azt tartották lant-

jukra méltónak, amit az évszázados költői gyakorlat megszentelt, bizonyos, igen csekély számú hagyományos érzést és még kevesebb élményt. Petőfi őszintesége pozitív volt: ő minden érzelemhullámát értékesítette költőileg, s a költőiség varázsával vont be olyan élményeket, melyeket a közfelfogás mint prózaiakat költői alakításra méltatlannak tartott. S minden előde a költészetet ünnepi áldozatnak tekintette, bizonyos szent kötelességnek, Petőfinek a költészet lelki megkönnyebülés volt, igazi életszükséglet, a szívből önként feltörő, mindennapi lelki mozgalom. Költészetében nyoma sincs a hideg, feszes ünnepiességnek, meleg közvetlenséggel árad az, mindig és mindenütt. Ami szívében él, az ajkán is megszólal, s úgy, azon frissen. Innen az a példa nélküli természetesség, mely Petőfi költészetének legfeltűnőbb s egyben legértékesebb jellemvonása, ami azt olyan közel hozza szívünkhez, hogy minden költői megnyilatkozását a magunk szívvilága megszólalásának, és minden költeményét szinte a magunkénak érezzük.

De hiába lett volna Petőfi minden őszintesége és közvetlensége, ha az nem gazdag lélekből tör föl, s nem érdekes, mozgalmas pálya kísérője. S még ezenkívül is két tényező munkája kellett hozzá, amelyeket olyan nagy méretekben, mint Petőfinél, senki másnál nem találunk meg. Ez a két tényező: a szeretetreméltó egyéniség és eleven lírai képzelet. Ebben a két mozzanatban gyökerezik igazán az ő költői lángelméje. Petőfi azért énekelhette meg mindazt, ami vele történt és ami a lelkén átviharzott, mert az ő páratlanul vonzó egyéniségében még a köznapi és kicsinyes fordulatok is, még a legapróbb érzelm-rezdülések is valami érdekes szint és utolérhetetlen bájt kaptak. Petőfi a legsajátságosabb, a legbonyolultabb és legcsodálatosabb magyar lélek volt, a legellentétebb vonások szövődtek benne össze homogén egységgé: fékezhetetlen szilajság és gyöngéd ellágyulás, az érzelm heve és filozófiai mélység, önérzet, amely szinte a hetykeségig fokozódott, és önmegtágadás, lemondás, pajzán jókedv és komoly világfelfogás, az élet követelőző vágya és hazafias önfeláldozás. Maga az ember csupa szív és csupa akarat, jellemét az élet küzdelmei és a sors csapásai megedzették, s belőlük, mint az acél a tűz lángjából, megnemesedve került ki.

Fény, derű és erő sugárzott ki minden szavából és tettéből, s ez az elemezhetetlen varázs, lényének szeretetreméltó közvetlensége, elárad egész költészetén. Minden költeményét tükrözi, mindgyíken ott csillog — mint a harmatcseppeken a napsugár fénye — az ő vonzó egyéniségének egy-egy vonása. Más költő műveiben gyönyörködünk, Petőfi költeményeit szeretjük is.

Hatásuknak titka pedig az ő ragyogó költői képzelete. Minden jelenségnek, minden élménynek, minden érzelmnek

megragadja a legjellemzőbb, legegységesebb pontját, s azt kiemeli, képzeletében kiszínezi és életet varázsol bele. S ha százegyedszer mondja el azt, amit előtte már százszor elmondtak, az ő szavaiban új életre kel az, elevenebb, igazabb, százszor vonzóbb lesz, mint volt, mert megtelt a lelkéből fölszitt egyéni, sajátos, jellemző, életet lehelő vonásokkal. S mily ritka eset Petőfinél, hogy azt mondja el, ami már más költőnek is eszébe ötlött; amit tőle hallunk, az rendszerint nemcsak megjelenési formájában, hanem anyagában és szellemében is új — rajta a lángész bélyege.

Itt vagyunk újra ennél a gondolatnál, Petőfi költői lángelméjénél. Mint a mesebeli mágneshegy a hajókat, úgy vonz magához. Nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy az egy Petőfi lírája gazdagabb és változatosabb, mint azé az öt évszázadé együtt, mely előtte magyar költő lantját hallgatta. Hány új érzést tárt föl a meglepett közönségnek! Érzéseket, melyek ott forrongtak nemcsak az ő feszülő szívében, hanem minden más emberében, de nem sejtette senki, hogy bennük költői értékek lappanganak. Van-e nemesen érző lélek, aki nem szereti édesanyját, családját, szülőföldjét; van-e derék férj, ki nem rajong hitveséért: és mégis Petőfiig kellett várni a magyar költészetnek, míg tudatára ébredt, hogy a gyermeki szeretet, az életet adó föld, a nő mint feleség és anya a legszívhezszólóbb dalokra és ódákra ihletheti a költőt! Petőfi elődei és költőtársai visszadöbrentek volna, ha egy belső ösztön azt sugallja nekik, hogy ezeket a mély, de mindennapi, közönségessé vált érzéseket dalba öntsék, hiszen úgy hitték, profanizálnák vele a költészetet is, érzéseiket is. Petőfi lelkén egy pillanatig sem lett úrrá a kétség, a lángelme bátorságával és fensőbbiségével megénekelte szeretetét és szerelmét, mert ezek az ő érzései, mert nagy érzések, nemes érzések, méltók arra, hogy tudomást vegyen róla a világ.

Ki mert volna továbbá abban a korban arra gondolni, hogy az egyszínű, egyhangú Alföld, a sivár egyformaság szürke képe, a költészet kincses bányáját rejti magában¹ — jött Petőfi, s a nyílt, végtelen Alföldben felismerte a legmagasztosabb emberi eszménynek, a szabadságnak képét, és rajongó lelkéből felfakadtak az Alföldet dicsőítő énekek.

Sőt Petőfi még sokkal nagyobbat mert, olyat, aminek még pusztá gondolatára is halálra sápadt volna a negyvenes évek minden más költője és minden kritikusa: föltárta ifjúkori verseiben a maga földhözragadt szegénységét, kóbor éveinek szenvedéseit, mikor éhezett és fázott, mikor az eljövendő évek költőkirálya nyomorultabb volt az útszéli koldusnál. S amitől

¹ Az Alföldet megénekeltek Petőfi előtt is (még prózában is szóltak róla), de a benne rejlő költőiséget ő aknáztta ki.

Goethe mint rüt indítékoktól vissza akarta tartani a költőket, a politikumtól: Petőfi megzendítette lantján, dicsősége tetőpontjára érve, forradalmi, világfelforgató eszméit s nem félt a politika mérgével átítatni a költészetet. De a költészetben, akárcsak a hadviselésben, minden szabad, még a leghihetlenebb merészség is — ha sikerül! S Petőfinek sikerült. Az ő utolérhetetlen szeretetreméltósága a humor aranyos derűjével vonta be a nyomornak megindító képeit; szívünkbe markol, hogy szemünkbe könny szökik, de rajta keresztül csillan a tetszés mosolya. S a politika kopár sziklájából, mint egy új Mózes, nem is vizet, hanem tüzet fakasztott, az igazi költészet magasra szökő lángoszlopát.

Az isteni kegyelem — az egyik legszebb régi magyar monda szerint — kavicsokká változtatta azokat az aranyakat, melyeket a menekülő kúnok Szent László üldöző serege elé vetettek: Petőfinél ugyanaz az isteni kegyelem, csillogó arannyá nemesítette azokat az indítékokat, melyeket mások mint érték-telen hitványságokat félrelöktek!

Ez költői lángelméjének egyik megnyilatkozása. Nem kevésbé szembetűnő a másik: mit tudott csinálni az ő művésze abból, amit elődei látszólag készen nyújtottak neki. Népdalaira, bordalaira, tájképeire s genre-képeire gondolok. Ezek a műfajok irodalmunkban Petőfi előtt egy félszázaddal, Csonkoni óta, kialakulóban voltak, sőt egyikben-másikban a magyar szellem már a költőiség magas fokára lendült — s mégis, mikor Petőfi költészetében föltűnnek, mintha egészen új költői jelenségekkel állanánk szemben, bizonytalan tapogatódzások, bátor-talan kísérletek helyett a kiforrott tökély remekeivel.

Csak tájképeire utalok. Mi volt költészetünkben a természetfestés Petőfi előtt? Hosszadalmas, részletező, száraz leírás, vagy egy futó, fölvillogó kép — amúgy unalmas és művészietlen, emígy töredékes részlet, pusztá eszköz a hatáskeltésre: Petőfi önálló költői fajjá emelte. Leírás helyett tájképet adott, a természet egy darabjának művészi kikerékített, festői, szemléletes képét, mely gyönyörködtet és meghat egyszerre. Lessing, a nagy német műbölcselő, látszólag megcáfolhatatlan logikai érvekkel kimutatta, hogy a térben élénk táruló természeti valóságot a költészet, mint hangokkal dolgozó, tehát időbeli művészet, nem tudja értékesíteni, a költő megvert reménnyel indul csatába, mikor a festővel veszi föl a versenyt. Petőfi nem hallgatott Lessingre, s példája fényesen bizonyítja azt az igazságot, hogy a lángelme számára hiába állítanak föl elméleteket, az a maga felsőbbrendűségével halomra dönti a tudósok megállapításait. Valóban, ami Lessing előtt emberileg megvalósíthatatlannak látszott, azt Petőfi valóvá varázsolta: megmutatta, hogy az istenáldotta költő számára nincs lehetetlenség. Versenyre kelt a festészettel —

és diadalmaskodott. Az ő tájképei vetekszenek azokkal, amelyeket a legművészbib festői ecset vászonra vetett. Képein nem festegetett, nem pepecselt, hanem egypár nagy, de éles vonással megadta bennük azt, ami a tájakra jellemző és ami azt az olvasóval elképzelteti, azután elárasztotta a képen a maga érzéseit, kivált szülőföldje iránt érzett szeretetét és rajongó szabadság-vágyát, s ezzel egy egészen új műformát teremtett meg, a lírai képet.

Mégis úgy érzem, Petőfi költői lángelméje legfényesebben akkor tündöklött, mikor egyetlen, örök szerelmét szólaltatta meg, mikor a Júlia-dalokat írta. Van-e elkoptatottabb indíték a lírában, mint a szerelem? Hiszen az első hangot, amely évezredekkel ezelőtt ihletett költő ajkán megcsendült, nyilván a szerelem kéje-kinja fakasztotta, s az utolsó is, a sírjába hanyatló emberiség hattyúdala, kétségkívül szerelemtől fog zengeni. És közben, amióta van és ameddig lesz költészet, ez a legegységesebb, legköltőibb emberi érzés állandóan ihleti a költőket, hivatottakat és hivatlanokat egyaránt. Nincs szó, nincs fordulat, nincs kép, amely ne szerepelt volna a szerelem poézisében — ha valahol, a szerelmi lírában igaz a biblia böles királyának szava: nincs semmi új a nap alatt. És mégis van! Petőfinek Júlia iránti szerelmétől ihletet lírája a világirodalomban párja nélkül áll: olyan hangok csendülnek meg benne, amelyeket emberi fül nem hallott, olyan képek világnak fel, amelyeket halandó szem nem látott; izzó hangok, és merész képek, százszorosán zengőbbek, százszorosán fényesebbek, mint amilyenekben mi, átlagemberek, érzelmeinket öltöztetjük. De — és épen itt rejlik ennek a költészetnek nagyszerűsége — ezekben a hihetetlen intenzitásig fölfokozott szólamokban nincs semmi erőltettség, semmi mesterkéeltség, egy rendkívüli lélek természetes megnyilatkozásai ezek, aki mélyebben érez, és magasabbra szárnyal, mint más, s kitörő hevének őszinteségében, kifejező erejének közvetlenségével bennünket is magával ragad költészetének forró, napsugaras világába. Valóban Petőfi akkor volt a legújyszerűbb, mikor megírta szerelmi ódáit és dithyrambjait. Ami előtte költőnek még nem sikerült, ő a fenség régiójába, az ódák világába emelte a legszubbektivebb érzést, a szerelmet. Mint Jerikó falai József kürtjének hangjára — Petőfi szavára is leomlanak a poétika korlátai, s legbensőbb, leggyöngédebb érzése, a szenvedély viharos nyelvén megszólaltatva, a fenség mindent lenyűgöző hatását keltik.

De még ennél a forróvérű, magasra csapó szerelemnél is van egy költőibb Petőfi, az, akit a boldogság tetőpontján, a szerelem paroxizmusában egyszerre, váratlanul meglep egy méla balsejtelem, egy borongós hangulat, az a fájdalmas érzés, hogy minden emberi mértéket meghaladó boldogsága nem lehet tar-

tós, hogy előbb-utóbb kialszik az a láng, melyet az ő rajongása Júlia lelkében gyújtott. Érti, hogy boldogságának virága lehull, hogy eliramlik előle az élet, jóselke megsejti a szabadságharcot, benne dicső halálát, s azt is, aminek pusztá gondolata kínos görस्कént húzza össze szívét, hogy az imádott asszony elfeledi őt, el az ő végtelen szerelmét, s eldobja magától az özvegyi fátyolt, s el a legnagyobb kincset, amelyet magyar nő bírhat: a Petőfi-nevet. Azok a költemények, amelyek ebben az érzéshangulatban születtek, Petőfi legszebb alkotásai, s az a költeménye, amelyben a költő balsejtelmekkel vívódó lelke a legtisztább hangjait hallatja, a *September végén*, amelyben a líra három legtisztább, legköltőibb inditéka: a szerelem, a természet szépsége és az elmúlás fájdalma csodálatosan egységbe olvad: ez a költemény nemcsak Petőfinek legmegrázóbb műve, hanem a legszebb magyar költemény, a magyar líra tetőpontja. A hamleti filozófia szólal meg benne a nő könnyelműségéről és hütlenségéről — de közvetlenül, a szív vérével egyénire festve. Oly mély tragikum ez, akár a *Hamleté*, oly költői eszme, melynél megrázóbbat képzelni sem lehet, oly megillető érzés, hogy könnyeket fakaszt az érzéketlenek szeméből is. Hatását még szinte megszázaszorozza, hogy a jövő igazolta Petőfi sejtelmeit: amit ő ebben a versben mint győztrő lelki aggodalmat tolmácsolt, az utolsó betűig beteljesedett s az utókor szemében Petőfi valódi prófétaként tűnik fel. De a költemény, mint műalkotás is tökéletes. Az őszi hervadásnak mesterien festett képe adja meg az alaptónust, a mulandóság gondolatát, mely évezredek óta a legfájdalmasabb érzéseket csalta ki az emberiség szívéből, ebből a hangulatból fejlenek ki a költemény eszméi és kapcsolódnak egymáshoz művészien kivert arany lánczá. De az eszmék láncolatát époly művészettel kíséri az érzés fokenkénti mélyülése és erősödése — minden szó, minden kép, a szív mélyéből fakadt és oda világít bele. A mulandóság — ebben hangzik ki a költemény — legyőzi még a szerelmet is — de csak Júliáét: a költő szerelmén megtörik ereje, az ő szerelme él a siron túl is, az halhatatlan.

Valóban az. Vajon abban a másik világban van-e szerelem, nem tudjuk, de itt, a miénkben, él Petőfi szerelme, él ma is, él örökké, kikristályosodva a Júlia-dalokban s főként abban a költeményben, melynél szebbet nem írt — s talán nem is fog írni — magyar költő.¹

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ A dolgozat befejező részét kényszerűségből, rajtam kívül eső okból, egy régebbi dolgozatomból pótoltam.